

USORO NJUAJUJU NA AJUJU N' OLU NZU NA IGBO IZUGBE: NDEKỌ NTULEKỌRITA

(INTERROGATIVE STRUCTURES AND QUESTION FORMATION IN THE NSU DIALECT AND STANDARD IGBO: A COMPARATIVE DOCUMENTATION)

¹ Chuks Favour Demson

&

² Gloria Nkiru Egwuonwu-Chimezie

Ụmịedemede

Njuajuju bụ usorookwu maobu mkpuruokwu oru ya bu iju ajuju. E lebara anya n'usoro iju ajuju n'olundi Nsu na Igbo Izugbe na nchocha a, iji mara myiri na ndiche di n'usoro mmebeokwu na usorookwu ha. Asusu Igbo nwere otutu olundi nke mere ka a na-enwe nditiche n'odidi mkpuruokwu nakwa n'usorookwu n'etiti olundi ndi a, na Igbo izugbe. A gbasoro usoro nkowasi wee mee nchocha a site n'iji atutu usoro nnyocha adimiche. E jiri ndi na-asu olundi Nsu ka olu epum ha mee nchocha a, tinyere ihe ndi e nwetara site n'ajuju, aziza nakwa mkparitauka anyi na ndi e ji mee nchocha nwere. O buladi ihe ndi a gutara n'akwukwo di ichiche e dere gbasara isiokwu nchocha a, na o yiri ya socha, tinyekwara ihe ndi omenchocha maara banyere isiokwu dika ndi na-asu asusu Igbo ka asusu epum ha. A choputara na e nweturu ndiche na-etu e si edeputa njuajuju n'olundi Nsu na Igbo Izugbe. Ajuju choro osisa "ee" na "mba" na-esite n'ahirinkwusa. Ahirinkwusa nwere ike ibu ahirajuju site na mgbanwe udaolu. Nke a na-adji ire mgbe a na-esi n'ahirinkwusa nke isiahiri ya bu aha maobu nkebiokwu keaha enwete ajuju site n'itinye nnochiaha ga-anodebe isiahiri nso. N'aka nke ozo, a na-agbanwo udaelu ka o buru udaala mgbe isiahiri bu nnochiaha. Njuajuju nwere ike imalite ahiriokwu ma o buru ma e mee ka o ruo ru nrumaka (*focusing*). 'kedu' anaghi anabata mbughari dika njuajuju ndi ozo.

¹Chuks Favour Demson Ph.D (chuksdems@yahoo.com 07036844388) & ²Gloria Nkiru Egwuonwu-Chimezie Ph.D (nkiruglory09@gmail.com 08037555647); are Lecturers in the Department of Linguistics and Igbo, Imo State University, Owerri.

Ntọala Nchọcha

Asụsụ bụ ụzọ mkparịtaụka na ntụlekọrịta echiche n'etiti mmadụ na ibe ya. O bụ ihe mere Chinagorom (2023:1) jiri kwuo n'eze wara awa si na asụsụ bụ ihe di mkpa mmadụ ji enwe mmekọrịta nke na-esite n'ụda mmadụ ndi bi na mpaghara ebe a na-asụ asụsụ. O gara n'ihu si na asụsụ ọbụla kwesiri inwe usoro mkpọputa ya, mkpuruokwu ya, usoro e si edeputa mkpuruokwu ya, nkebiokwu ya, nkebiahiriookwu ya, ahiriookwu ya na nghotaokwu maobu mputara si n'ime ha na-aputa na udi mmasi na nkwekorita ndi nwe asụsụ ahụ. Nke a dabakwara nke oma n'echiche Crystal (1997); o kwadoro na o nwechaghị ihe ọbụla mmadụ nwechara ike ime ma e wezuga enyemaka asụsụ. A bịa na nkowa Okafọ na Ewelukwa (2012) nyere maka asụsụ, o bụ ụzọ ndi mgbe ochie cheputara ka mmadụ na ibe ya wee na-ekwurita okwu, na-agwarita ibe ha ihe ha chorọ ka ha mata. Ihe ndi a na-ekwu ebe a bụ na asụsụ na-akwalite mmekọrịta mmadụ na ibe ya. O bukwara nke a mere asụsụ ji buru ihe di oke mkpa na ndu mmadụ.

Asụsụ bụ ihe mmadụ na ibe ya ji akparita uka n'etiti onwe ha ma site na ya kowaputa mbunuche ha ma jikwa ya gboo mkpa diiri ha. Asụsụ nwere nke bụ nk wurunonu na ederede. Ma a bịa n'ime asụsụ niile a, nk wurunonu tochara ha niile n'ihina a ga-ebu ụzọ sọ asụsụ tupu e deputa ya. O buru na asụsụ adighi n'ụwa, mmekọrịta mmadụ na ibe ya ga-abu nsogbu (Chinagorom, 2024).

Asụsụ, dika Dike (2004) kowara, bụ njirimara ohanaze. O bụ okwu nwere ezigbo usoro na akonauche dikotara onu. Ihe nke a putara bu na ihe e ji ama mba maobu obodo a haziri nke oma maka mkparitauka n'etiti mmadụ na ibe ya bu asụsụ. Usoro Nwalozie (2011:2) siri kowaa asụsụ bu usorookwu ekwurunonu maobu nke ederede nke mmadụ na-amuta iji nwee ike ikparita uka n'etiti onwe ha. Eneremmadu (2013:1) kowara asụsụ di ka ụzọ nzisaozi nke mmadụ si ezirikota ibe ya ozi ka e wee nu, ghotakwa ihe ha bu n'uche. Nke a putara na asụsụ bu okwu e kwuru n'onu maobu ederede nke nwere nghota zuru oke, nke mmadụ na ibe ya ji enwe ezi mmekọrịta. Asụsụ ọbụla nwere olu izugbe ya na olundi di ichiche. Njoku (2016) sirị na o bụ site n'asụsụ ka anyi si amata mgbe e nwere obi anuri maobu mgbe iwe ji mmadụ n'ihina okwu onu bu obi mmadụ a huru anya.

Mba ọbụla nwere olu asụsụ ya. Asụsụ Igbo bụ n'ala Igbo ka a na-asụ ya. Igbo bụ otu asụsụ ala Najirịa nwere usoro odide e ji ede ya. Njirimara asụsụ, dika Emenanjo (1991) kowara, bụ na

nke ọbụla nwere usoro. Ọ bụrụ na asụsụ enweghị usoro kwụ chīm chīm n'ụda ya, na mkpụrụokwu ya na usorookwu, mmadụ agaghị aghọtachali ibe ya, mmadụ agakwaghị aghọtachali asụsụ ọbụla. Farinde (2005) sirị na agbụrụ ọbụla nwere asụsụ ha na-asụ be ha. Ọ gakwara n'ihu si na asụsụ ọbụla nwere olundị na ya.

A bịa na nkewasị e kewasiri olundị mejupụtara asụsụ Igbo, ndị Ọkammụta ụfọdụ di ka Ikekeonwu (1985, 2001) kwuru na e kere olundị ụzọ isii, ka e si asụ ya na obodo ebe a na-asụ ya gụnyere Igbo Ndị Naija; Igbo Ndị Nnọ n'ime Ndịdaanyanwu; Igbo Ime Ọwụwaanyanwu; Igbo Ndị Mba Mmiri; Igbo Ndị Waawa na Igbo Ndị Arọ. Site na nkewasị a, a hụtarala na ndị na-asụ Igbo Nnọnetiti gụnyere obodo ụfọdụ di n'Imo, nakwa ụfọdụ obodo di n'ime Steeti Abia. Ọ bụ eziokwu na Ikekeonwu akpọtughị Nsụ aha na nkewasị o mere, mana Olundị Nsụ dabara n'Igbo Nnọnetiti Ọwụwaanyanwu.

N'aka nke ọzọ, Nwaozuzu (2008) na nkewasị o mere maka olundị, kwuru na ọ di n'ụzọ asatọ, nke olundị Nsụ dabara n'otu olundị nke Nnọnetiti Ọwụwanyanwu, *East Central Group of Dialects* (ECGD). Ọ kọwara na ebe e nwere ụdị olundị a bụ n'Imo na ụfọdụ ebe n'Abia Steeti mana Nsụ di n'Imo Steeti. Obodo ndị mejupụtara olundị Nsụ gụnyere Agbaghara, Ezeoke, Ụmụakagu, Ụmụanunụ, Ụmụdimeze, Ụmụduru, Ụmụezeala, Ụmụnọhu na Ụmụopara. Ndị nchọcha sitere na nsere nke nwere usoro kemfe na nke mbunuche wee nwete ndị e ji mee nchọcha bụ ndị okenye nwoke abụọ, ndị okenye nwaanyị abụọ na kwa ndị ntorobia abụọ na-asụ olu Nzụ site na mpaghara itoolu ahụ nyere anyị mmadụ iri ise na anọ.

Ọ bụ ihe doro anya nke ọma na asụsụ ọbụla nwere olu di icheiche. A na-enwe ndiiche n'ụzọ di icheiche e si asụ olundị ọbụla. Site n'olu na ụda asụsụ di icheiche ka e si meputa mkpụrụokwu di icheiche e ji asụ ma na-eede asụsụ. Ọ bụkwa maka ndiiche di icheiche a na-enwe n'olu asụsụ jikọtara olu asụsụ Igbo niile ọnụ. Mgbe a na-asụ asụsụ, a na-enwekarị ndiiche n'usoro mkpọtuta na nghota mkpụrụokwu. Ụfọdụ mgbe, a na-achoputa na ụfọdụ olundị na-enwe mkpụrụasụsụ kariri nke di n'izugbe maobukwanu ọ gaghi enwe nke ruru nke e nwere n'asụsụ izugbe. Onodu di etu a nwere ike ibute mkpohie maobu nghotahie mgbe a na-asụ maobu mgbe a na-eede asụsụ. Nke a mere e ji enwe ndiiche na mkpụrụokwu n'olundị di icheiche na Igbo Izugbe. Otutu mgbe, ka a na-eme nchọcha n'ụzọ di icheiche n'asụsụ Izugbe ma leghara olundị anya. Ma nke a abughị ihe kwesiri

ekwesị n'ihina ihe metụtara maọbụ gbasara amụmamụ olundị asụsụ ọbụla na-ewulite ma na-akwalitekwa mwulite na ntolite asụsụ n'ụzọ bụ igba.

Atụtụ Nchọcha

Ụtọasụsụ Ewumewu (*Structural Grammar*)

Atụtụ ọzọ nchọcha a ga-ehibe isi na ya bụ ụtọasụsụ ewumewu. Nke a bụ atụtụ wulitere ụtọasụsụ nnyocha (*grammatical analysis*) site n'ileba anya n'usorookwu nakwa na nkejiasụsụ ha sonyere. Ihe gbasara ụtọasụsụ ewumewu bụ nke gbasara usoro nchikwa, na nkewasị n'ogbe n'ogbe ihe gbasara njirimara ahiriokwu maọbụ ụdị ụtọasụsụ ọzọ (Adewole, Ubaidallah na Muhammad, 2022). Leonard Bloomfield, (1995) na ndịọzọ dika Charles C. Fries na Zelling Harris weputara echiche a bụzi nke a ma taa dika Lingwistiks Ewumewu (*Structural Linguistics*) maọbụ ụtọasụsụ ewumewu (*Structural Grammar*) nke putara ihe na 1914.

Orụ Bloomfield na orụ ndị ọzọ gasị na senchuri iri na itoolu kowara nchikwa mkpuruokwu nakwa usoro igbanworita ha na mkpuruokwu ọzọ iji gosiputa onodu mkpuruokwu nọ nakwa ụzọ isite n'ogo nta nke mkpuruokwu na ụzọ mmubawanye ha n'ogo buru ibu.

Bloomfield (1933) gosiri na ewumewu lingwistiks niile bụ nke a ga-amata site n'ụzọ na usoro siri nnyocha ha malite n'ogo nta ha. O gbakwunyekwara n'okwu ya ụzọ na etu a ga-esi amata ma nke nta, dika mofim na nke ukwu dika, mkpuruokwu, nkebiokwu na ahiriokwu. Site n'ihe ndi e kwurula ekwu, o ga-ekwe nghota na e nwere ike itule maobu nyochaa okwu obula n'uzo di icheiche dika n'ileba anya na mofim, nkebiokwu, nkebiahirị nakwa ahiriokwu iji gosiputa ewumewu mmeputa okwu ahụ.

Ụtọasụsụ Nnwogharị Kennweta (*Transformational Generative Grammar (TGG)*) bụ nke Noam Chomsky webatara n'afọ 1957, n'orụ ya o kpọrọ Odidi Usorookwu (*Syntactic Structures*). TGG a gbara mbọ ikowa usoro ntuzi (*rules*) ga-aka mma a ga-eji meputa ahiriokwu dabara adaba n'otu asụsụ ebe o buru ibu. N'iga n'ihu, o sirị na usoro ntuzi a na-agbaso iwu na-eweta mmekorita n'etiti nkenudi ahiriokwu site n'inwe nchekwube na n'okpuru okwu ahụ, usoro okwu gbasoro (*word order*), e nwere usoro dabara adaba okwu ahụ gbasoro. Atụtụ a n'ebe o di ukwu jiri usoro ntuzi ewumewu nkebiokwu (*Phrase Structure Rules*) ruo oru. Etu o di, Chomsky egosibuola na utoasusu bu usoro ntuzi a na-elekwasị anya maka mmebe ahiriokwu di icheiche. Yule (1996) kwenyere na

nke a mgbe o kwuru na, usoro ntuzi ndi a bu nke e ji emeputa ahiriokwu dabara adaba n'ebe o di ukwu. Omuma atu usoro ntuzi ewumewu nkebiokwu (PSR) bu nke a:

$A \rightarrow NA + NN \quad (S \rightarrow NP + VP)$

$NA \rightarrow (Nr\ddot{u}aka) + (NK) + Ah \quad (NP \rightarrow (det) + (adj) + N)$

$NN \rightarrow N + NA \rightarrow NA (nr\ddot{u}aka) + Ah. \quad (VP \rightarrow V + NP \rightarrow NP (det) + N)$

Anyi nwere ike ziputa usoro ntuzi a n'ahiriokwu ndi a:

- i. Uche gbara osọ
- ii. Nwaanyi mkpumkpu ahụ siri ji
- iii. Onye nkuzi ogologo ahụ pịara ya ụtari

Ahiriokwu ndi a niile anyi depụtara n'elu ebe a, bucha nke gbasoro usoro sitere n'usoro ntuzi nnwoghari kennweta wee meputa n'otu n'otu.

Ntuleghari Agumagu

Ntuleghari ufodu Isiokwu Metutara Nchocha

Usorookwu bu otu n'ime ngalaba buru ibu na lingwistiks. O bu mpaghara sayensi asusu nke na-ahụ maka otu mkpuruokwu na-esi anọkọ ọnu ma mebe ahiriokwu na ewumewu ndi ozọ ndi diwagara iche n'amumamu mmebeokwu. Site n'ileba anya n'oru usorookwu na-arụ; Anagbogu, Mba na Eme (2010) kowara na usorookwu na-ahụ maka nhazi mkpuruokwu n'uzọ gara nke oma iji nweta ewumewu buru ibu dika ahiriokwu, nkebiahirị nakwa ntucha ewumewu ndi ahụ niile n'uzọ nwere nghota. Ihe nkea na-egosi bu na mmekorita okwu na ibe ya ga-agbaso usoro ziri ezi nakwa uzọ iwu kwadoro maka iji mebe ahiriokwu nwere nghota zuru ezu.

Ozọ dika ibe ya maka usorookwu bu na o na-enyere ndi okachamara sayensi asusu aka n'ikewa ahiriokwu maobu asusu n'onwe ya. E nwere ndiche di n'etiti usorookwu na mmebeokwu. Kembu bu na o bu mmebeokwu na-eji mkpuruokwu aru oru ebe usorookwu na-agbado ukwu n'ebe ahiriokwu no. Keabuo, o bu site na mmebeokwu ka usorookwu si enweta ngwaoru o ji aru oru. Ihe

gbasara mkpọaha Igbo bụ ihe kwesiri iputa ihe n'olundị. N'ihia ya, ọ bụ ihe dị oke mkpa ichoputa ihe gbasara mkpọaha na otu o si metuta olundị dị n'asụsụ Igbo. Ụdị ọnọdụ a na amụmamụ ya ga-enwe ike ikwalite mmekọrịta olundị ndị dị otua nakwa Igbo Izugbe, otu e nwere ike isi n'olundị nweta mkpuruokwu maọbụ uru dị icheiche nwere ike isi na ya pụta.

Olundị bụ olu ndị ahụ a na-asụ na mpaghara ha dị icheiche. Ofofodile (2009) kọwara olundị dika olu dị icheiche mba dị icheiche ji asụ asụsụ. Okafo na Ewelukwa (2012) kọwara si na olundị bụ asụsụ e ji mara otu obodo maọbụ ibe ya kpomkwem. Ihe nke a putara bụ na olundị bụ olu ndị a na-asụ na mba na mba. Anozie (1999) sirị na olundị bụ ụdị okwu nke usoro ndepụta ya, mmebe ya na mkpọpụta ya dị iche n'usoro olu izugbe a na-ele anya. Nke putara na ọ bụ site n'asụsụ izugbe ka olundị si enweta ngwaorụ maọbụ mgborogwu ya. Olundị dị icheiche na-eweta ndiche dị na nghota ụfọdụ okwu nakwa mkpọpụta ha. Nkea gosiri na olundị dị icheiche na-ewepụta ụzọ dị icheiche e si akpọpụta otu okwu, ndiche na-adị na nsupe ha nakwa nghota ha. Ọ bụ ndiche ndia mere e ji site n'olu dị icheiche ndia meputa asụsụ Izugbe. Olundị malitere mgbe mba nwe ya jiri malite.

Asụsụ Izugbe bụ otu olundị nke na-enweghi otu mba a ga-asị na ọ bụ ha nwe ya. A na-asụ ya ebe niile kari olundị. Ọ bụ ya ka e ji ede akwukwọ ogugu, akuzi ihe n'ulo akwukwọ, agbasa ozi na radio, televishon nakwa n'akwukwọ mgbasa ozi (Chinagorom, 2024).

Igbo Izugbe bụ asụsụ Igbo jikọtara ndị Igbo niile ọnu. Ọ bụ asụsụ Igbo nwaafọ Igbo obula na-asụ, ma na-aghotakwa nke oma n'agbanyeghi mpaghara ala Igbo o si n'ime ya puta. Igbo Izugbe bụ asụsụ Igbo a na-akuziri umuakwukwọ n'ulo akwukwọ ma n'elementiri, sekondiri ma ulo akwukwọ digasi elu. Nke a dabara na nkowa Omeje (2010) na Egwuonwu-Chimezie na Abonyi (2022); "... asụsụ ndị Igbo ji amụ ihe n'uloakwukwọ dị icheiche okachasi n'uloakwukwọ nta". O nweghi mba nwe Igbo Izugbe. Ọ bụ n'olundị dị icheiche ka e si nweta Igbo Izugbe.

Emenanjo (1991) choputara na njuajuju Igbo bụ nke e ji akara udaala eziputa. Ọ gakwara n'ihu kwuo si na e nwere mkpuruokwu ndị a maara amara ka mkpuruokwu ajuju. Ha bụ gíní, kèdú, òlèé, ònyé.

Njuajuju dika mkpuruokwu bụ otu n'ime ngalaba mkpọaha nke ọrụ ya bụ iju ajuju. Ọ bụ mkpuruokwu maọbụ usoro ahụ na-egosi na ahiriokwu bụ ahirijuju. Njuajuju na-eziputa ụdị ahiriokwu e ji aju ajuju. N'ụdị ahiriokwu ọ nọ na ya, ojuu maọbụ oju ajuju na-achọ imata ihe site

n'aka ọzaa maọbụ onye na-aza ajuju. Njuajuju nwere ike buru otu mkpuruokwu maọbụ mkpuruokwu ole na ole dabara n'usoro ajuju ndi anyi chọputara n'okpuru si gosiputa. Crystal (1997) kewaputara njuajuju n'uzo ato putara ihe: ajuju pola *polar questions*, ajuju ke *wh-questions* na ajuju ọzo *alternative questions*. N'okwu maọbụ ahiriokwu ajuju, onye a na-aju ajuju (ọzaa) ga-agba mbọ gwa onye na-aju ajuju (ọjuu) ihe otu ọ ga-adiri ọjuu na ọzaa mma; ma site na ya bu njuajuju ziputa mbunuche ọjuu.

Ndi mmadu emeela nchocha n'ihe yituru isiokwu a kpu n'onu bu nju ajuju n'olundi Nsu na Igbo Izugbe. Nchocha ndi a e merela n'ihe yituru isiokwu a ga-enye ihe mgbakwasị ukwu buru ibu nye ndinchocha ileba anya na nchocha ndi ahụ e merela na mbu na nke a na-eme ugbua.

Nchocha Ndi E Meerela Metutara Isiokwu

Adewole na Muhammad (2022) mere nchocha ha kporo omumu nsonammebe mkpoha n'asusu Hausa na Bekee *Morpho-Syntactic Study of Nominals in Hausa and English Languages*. Mbunuche nchocha a bu ileba anya n'usoro mmebeokwu na usorookwu mkpoha n'asusu Hausa na bekee, iji mata uzo di icheiche e si eji ha meputa ahiriokwu. Site n'atutu abuo ha jiri ruo oru bu nnyocha adimiche na nnwogharị utasusu kennweta *Contrastive analysis and transformational generative grammar*, ha chọputara na asusu abuo ndi a nwere ihe ndi diche bu njirimara ha n'otu n'otu, n'agbanyeghi na ha nwere myiri n'oke ha. Ha chọputara na ọ buru ma atugharia ufodu nkebiokwu keaha n'asusu ndi Hausa mgbagougwu no n'etiti n'ime Kefi na nke bekee n'etinyeghi ihe maobu wepu ewepu, ọ gaghi agbaso usoro utasusu. Otu a ka ọ ga-adikwa ma ọ buru ma itugharia nke bekee na Kefi. Ihe nke a putara bu na ọ bughị ihe kowara nkebiokwu keaha (NP) n'asusu Hausa mgbagougwu no n'etiti ga-akowa nkebiokwu keaha n'asusu bekee. Dika na "my house" di mma n'asusu bekee; nke putara (u na gida) mana ọ dabaghi n'asusu Hausa Kefi, kama "gida na". Nchoputa ọzo bu na nkebiokwu keaha n'asusu Hausa mgbagougwu no n'etiti olundi Kefi di iche ma ọ buru ma itulee ya na nke Izugbe, karisia na mmebeokwu ha.

Nchocha a na nke anyi na-eme ugbua yiri n'ihina o jiri olundi ruo oru. Ma ebe o siri di iche bu na o hibere isi naani n'ihe gbasara mmebeokwu na usorookwu; ha elebaghi anya na nju ajuju ma ncha. Ndiiche ọzo bu na ha tulekoritara olundi Kefi na asusu ofesi nke di iche na nke anyi kwadoro ime na nchocha a.

Nchọcha ọzọ anyị ga-eleba anya bụ nke Ezekiel na Are (2022) mere, ha kpọrọ ntulekọrịta njikọrịta mkpọaha n'asụsụ Jaman na Igbo *A contrastive Analysis of Nominal Compounds in German and Igbo Languages*. Mbunuche nchọcha a bụ ileba anya n'odịdị mmebeokwu asụsụ abụọ a, tulee ha iji mata myiri na ndịiche dī na njikọrịta mkpọaha ha na mmepụta okwu. Site n'atụtụ nnyocha adīmiche, ha chọputara na ihe ndī mejuputara njikọrịta mkpọaha ma asụsụ Jaman na Igbo bụ ogwe nke bụ ebe a na-emebeokwu. Ha chọputakwara na njikọrịta mkpọaha n'asụsụ jaman na-enwe nnọneetiti mana njikọrịta mkpọaha n'asụsụ Igbo enweghị ya. Kama, a na-edega ha edega maobukwanụ dekoọ ha ọnụ dika otu mkpuruokwu karịsịa mgbe ihe ndī mebere njikọrịta mkpọaha n'oke esichaghị ike.

Nchọcha a na nke anyị na-eme ugbua yiri makana ha jiri mmebeokwu ruo ọrụ. Ma ebe ya na nchọcha nke a na-eme ugbua siri dītụ iche bụ na o hibere isi naanị na mmebeokwu; ha elebaghị anya n'usorookwu na njuju ma ọlị.

Akpunkū (2018) mere nchọcha ọ kpọrọ mkpọaha nkowa n'Igbo Mbaise *Nominal Modifiers in Mbaise Igbo*. Mbunuche nchọcha a bụ ichọputa odịdị mkpọaha nkowa na Mbaise na ichọputa ejirimara usorookwu na mkpọaha nkowa na Mbaise. Tinyekwara ihe ndī mejuputara nkebiokwu keaha na Mbaise nakwa imata ọnọdụ ha n'usorookwu nkebiokwu keaha na Mbaise. Omenchọcha ejighị atụtụ nchọcha ọbula mee nchọcha ya mana o ji usoro atumatụ nkowasị nke mofim na mofim mee nchọcha ya. Nchọcha ya chọputara na nkowaaha nkwaso na nkebiahiri ndabe kenkowa bụ ụdị mkpọaha nkowa e nwere n'asụsụ Igbo Mbaise. Sitekwa na nchọputa ya, ọ siri na e kekwarā nkwaso n'uzo ndia: nruaka, nnochiaha nkowa, mkpokota na onuogugu. Nchoputa ya ọzọ bụ na ọ siri na ọ bụ eziokwu na ihe na-emebe isi na nkebiokwu keaha n'asụsụ a bụ aha mana ihe na-ekpebi ọnọdụ ya n'okwu bụ ụdị mkpọaha nkowa ya na isi na-agakọ (aha). Nchọcha a chọputakwara na ụfọdụ mkpokota n'asụsụ a nwere ike ibụ mkpokota isi mbumuzo (*Pre - head*) maobu isi mkpemazu (*Post - head*) site otu okwu maobu odeedee ji were ya ruo ọrụ. O siri na ọ buru na mbunuche onye ji ya aru ọrụ bụ na nkowa, ọ buru nkowa isi mbumuzo mana ọ buru na ọ bụ n'isi okwu nke na-abukari mkpọaha, ọ buru nkowa isi mkpemazu.

Ngosiputa na Ntosasi Ngwa Nchocha

Mkpuruokwu Njuajuju Ndi A Choputara

Olundi Nsụ	Igbo Izugbe
elee?/ndii?	olee?
olee ibe?	ebee?
ngini? (nginu?)	gini?
oloo otu?	olee otu?
nke ole?	olee nke?
ole?	ole?
onye?	onye?
maka ngini?	maka gini?
ugboro ole?	ugboro ole?
ole nga?	ole ebe?
ole mgbe?	ole mgbe?

Anyi choputara na e nweturu obere ndiche n'etu e siri deputa njuajuju n'olundi Nsụ nakwa nke Igbo Izugbe mana ndiche a ebuteghi nghotahie ma oli. Anyi choputakwara na njuajuju na-ahọ mkpuruokwu ha na ha na-agako n'ajuju.

Omumaatu:

Olundị Nsụ

olee mgbe?

maka ngini?

ugboro ole?

elee nke i choro?

Igbo Izugbe:

ole mgbe?

maka gini?

ugboro ole?

olee nke i choro?

Njuajuju nwere otu mkpuruokwu maobu mofim na-egosiputa mputara ha n'onodu obula nke bu ma e wepu mofim maobu mkpuruokwu ndi a, mputara ha ga-agbanwe.

Omumaatu:

*maka ole?

* ugboro ebee?

* ole gini?

Omumaatu ato a di n'elu adabaghi na mputara ajuju dika o gosiputara.

Anyi ga-aga n'ihu ileba anya na njuajuju site n'igbado ukwu n'uzo ndi a:

N'uzo nke Ajuju Eee/Mba (Ajuju Pola): Polar Question or Yes/No Question

Nke a bu udi ajuju na-anabata osisa 'ee' maobu 'mba', nkwe maobukwanu nju. Onye na-enye osisa nwekwara ike were okwu ndi dika 'o gbasara gi?', 'gini mezienu?' Maobu 'ike kwe' nye osisa ya (Radford, 1988). Njuajuju ee/mba na-eji udaolu eziputa onwe ha n'okwu. Ka anyi were ahirinkwusa nwere nnochiaha bu uzo ma burukwa isiahiri nwere udaala gosi.

Omumaatu:

(a) M kwuru gi ugwo nri ahụ (ahirinkwusa)

M kwuru gi ugwo nri ahụ? (njuajuju)

. (b). Olundị Nsụ: I ghuola ahụ?

Igbo Izugbe: Ị saala ahụ?

(ch). Olundị Nsụ: Ò riena nri?

Igbo Izugbe: Ò rielà nri?

(d). Olundị Nsụ: Ị mụọna nwa?

Igbo Izugbe: Ị mụọla nnwa?

(d). Olundị Nsụ: Obi ò zụtana ụgbọala?

Igbo Izugbe: Obi ò zụtala ụgbọala?

Anyị chọputara na ajujụ 'ee' na 'mba' na-esite n'ahịrịnkwusa. N'ihia ya, anyị ga-asị na ụdaolu bụ ezi ngwaorụ maka imebe ajujụ.

Site n'ụzọ Ajujụ Nhọ (*Alternative Question*): Nke a bụ ụdị ajujụ na-anọ n'ụdị njụ, na-egosikwa mgbagwojuanya, ekweghiekwe maobukwanụ itụnanya. Oge ụfọdụ, ọ bụ nnọchiaha onye nke atọ na-ebidokarị ya n'okwu. Ọ na-anabata ohere abụọ maobu karịa nye ọsịsa ajujụ ka onye na-enye ọsịsa nwee ike ịhọrọ nke kwesiri ekwesị.

Ọmụmaatụ:

(a). Olundị Nsụ: Nna gị ọ nọ ya ka ọ pụọna?

Igbo Izugbe: Nna gị ọ nọ ya ka ọ pụọla?

(b). Olundị Nsụ: Uche ọ mụ anya ka ọ rahuna?

Igbo Izugbe: Uche ọ mụ anya ọ nọ n'ura?

(ch). Olundị Nsụ: Ụmụ m ha nọ n'ulọka ka ha anaana?

Igbo Izugbe: Ụmụ m ha nọ n'ulọka ka ha alaala?

(d). Olundị Nsụ: Ọ gaa aga?

Igbo Izugbe: Ọ gaghi aga?

Anyị chọputara na e nwere karịa otu nnọchiaha n'omumatụ ndị e nyere n'elu ma were mbenangwaa (*particle*) jikọọ ha. Mbenangwaa a bụ nke bu akara ụdaala ma nnọchiaha e ji aju ụdị ajuju a na-enwe ụdaelu. Maotuodị, dika o siri daba na mbunuche nchọcha anyị, olundị Nsụ na Igbo Izugbe gosiputara myiri ebe a maka na ha gbasoro otu usoro.

Site n'uzọ Ajuju Eko (*Echo Question*): Dika aha siri di, o bụ ikwuputa okwu ihe merenụ n'uzọ gbara elu. Mmadike (2017:36) siri na ajuju eko bụ nke ojuu ji achoputa ihe o choro imatacha maka ya. O gara n'ihu si na e jikwa ya eziputa ntumanya (*amazement*).

Omumaaatụ:

(a). Olundị Nsụ: M si na Uche ahuna akwukwọ ya.

Igbo Izugbe: M si na Uche ahula akwukwọ ya.

(b). Olundị Nsụ: I si na Uche ahuna ginị?

Igbo Izugbe: I si na Uche ahula ginị?

Ebe a, ojaju choro ka mpaghara ahiriokwu nke bu ajuju buru nke a ga-ekwughari n'uzọ gbara elu ka o doo anya nke oma. N'ahiriokwu ndi no n'okpuru (a) na (b) n'omumaaatụ di n'elu, mkpuruokwu ajuju no n'onodu mmeju.

Site n'Uzọ Ajuju Kedụ *Interrogative Question/Wh-Question*: Ajuju kedụ bu udi ajuju na-achọ mkpuruokwu ole na ole maka aziza. Otutu oge, o na-eji njuajuju 'kedu' aru oru ya. Nwachukwu (1987) nabatara ikpo ha njuajuju. Maotuodị, o bughị maka na ha nwere mkpuredemede 'wh-' maobu 'kedu' mere anyi ji akpo ha ajuju kedụ, kama ha na-arụ otu ụdị oru n'usorookwu ajuju.

Omumaaatụ:

(a). Olundị Nsụ: Unu gara ebe ole?

Igbo Izugbe: Unu gara ebee?

(b). Olundị Nsụ: Uche o su ngini?

Igbo Izugbe: Uche o si ginị?

(ch). Olundị Nsụ: Elee akwukwọ m?

Igbo Izugbe: Kedu akwukwọ m?

(d). Olundị Nsụ: O butere elee nke?

Igbo Izugbe: Kedụ nke o butere?

E nwere mmanye ọ̀nọ̀dụ ihu n'oge ụfọ̀dụ na njuajụjụ kedụ, t́madị oge e ji ha ajụ ajụjụ ijị nweta utoasụsụ dabara adaba. Ihe nke a putara bụ na e nweghị ike ibugharị ha n'ime ahịrịokwu ha nọ na ya kama, ọ̀nọ̀dụ ha ga-aburiri n'ihu ka mputara ha wee zuo oke. Ụfọ̀dụ ha gụnyere ndị a: elee, kedụ na onye.

Lee ọmụmaatụ ndị a na-esote:

(a). Olundị Nsụ: Elee nke o wetere?

* O wetere nke elee?

Igbo Izugbe: Kedụ nke o wetara?

*O wetara nke kedụ?

(b). Olundị Nsụ: Onye shiri nri?

*Nri shiri onye?

Igbo Izugbe: Onye siri nri?

*Nri siri onye?

N'asụsụ Igbo, kedụ anaghị anabata mbugharị mana, 'onye' nwere ike nabata mbugharị t́madị oge ọ na-arụ ọrụ nnara n'ahịrịokwu.

Ọmụmaatụ:

(a). Olundị Nsụ: Nwanyị ahụ o gburu onye?

Igbo Izugbe: Nwaanyị ahụ o gburu onye?

(b). Olundị Nsụ: Onye wụ onye nwanyị ahụ gburu?

Igbo Izugbe? Onye bụ onye nwaanyị ahụ gburu?

'Onye' nke abụọ n'ọmụmaatụ (b) na-arụ ọrụ 'pesin'.

Na mmechi, nchoputa ndi a anyi hutara gosiri na usoro ajuju niile di e lebara anya na nchocha a putara ihe n'olundi Nsu na Igbo Izugbe. Naani ebe e nwere ndiche bu n' ufodu mkpuruasusu na mkpuruokwu ole na ole.

Usoro Njuajuju n'Olu Nsu na Etu Ha Si Kweko na Ihe Ndi Okachamara Choputara Banyere Utosasusu Igbo

Ajuju Eee/Mba *Polar question o Yes/No question* nke a bu udi ajuju na-anabata osisa 'ee' maobu 'mba', nkwe maobukwanu nju putara ihe n'olu Nsu dika o di n'Igbo Izugbe. Oluikpe (1978), Nwachukwu (1987), Mbah (2011), na Emenanjo (2015) kwekoritara na o di uzọ abuo e si enweta ajuju Eee na Mba ndi bu site n'itinye nnochiaha na nkwa nyere isiahiri (NP). Nke a na-adi ire mgbe a na-esi n'ahirinkwusa nke isiahiri ya bu aha maobu nkebiokwu keaha enwete ajuju. Nke ozo bu, nnochiaha isiahiri ahirinkwusa igbanwo buru udaala. A na-agbanwo udaelu ka o buru udaala mgbe isiahiri bu nnochiaha n'onodu a.

Ajuju nho *Alternative question* nke bu udi ajuju na-anọ n'udi nju, na-egosikwa mgbagwojuanya, ekweghiekwe maobukwanu itunanya. O na-abukari nnochiaha onye nke ato na-ebidokari ya n'okwu. O na-anabata ohere abuo maobu kariya nye osisa ajuju ka onye na-enye osisa nwee ike ihoro nke kwesiri ekwesiri (Maduagwu 2012). Udi ajuju a n'olu Nsu na Igbo Izugbe bu otu.

Ajuju Eko *Echo Question* bu ikwuputa okwu ihe merenu n'uzo gbara elu n'uzo ajuju. Ajuju eko bu nke ojuu ji achoputa ihe o choro imatacha maka ya site n'ihe okwuu kwuru Mmadike (2017). Etu ajuju eko di n'Igbo Izugbe ka o dikwa n'olu Nzu

Ajuju Kedu *Interrogative question/Wh-question* bu udi ajuju na-achọ mkpuruokwu ole na ole maka aziza. Otutu oge, o na-eji njuajuju 'kedu' aru oru ya. Nwachukwu (1987), Uwalaka (1991), Maduagwu(2012) dere na mbughari na-aputa ihe n'udi ajuju ndi a n'Igbo Izugbe. Naani kedu anaghi anabata mbughari. Njuajuju ndi ozọ nwere ike imalite ahiriokwu ma o buru ma e me ka ha ruo oru nrumaka. Etu a ka o dikwa n'olu Nzụ.

Nchikota na Mmechi

Usoro njuajuju na ajuju n'olu Nsụ na Igbo Izugbe bu nke e lebara anya na nchocha a. Njuajuju na-ahọ mkpuruokwu ya na ha na-agako n'olundi Nzụ na Igbo izugbe. Usoro ajuju bu nke e lebara anya site n'uzo nke ajuju eee/mba (Ajuju Pola): *Polar question or Yes/No question*, site n'uzo ajuju nho *Alternative question*, site n'uzo ajuju Eko *Echo question* na site n'uzo ajuju Kedu *Interrogative question/Wh-question*. Kedu anaghi anabata mbughari

E mere nchocha a iji sonyere ndi okachamara ndi ozọ maka ime nchocha n'ihe gbasara njuajuju olundi di icheiche, tumadi n'asusu Igbo. O bu eziokwu na e nweela ufodu nchocha ndi e merela banyere olundi ndi a di icheiche mana e nwebeghi nke e merela n'isiokwu a olu Nsụ kpomkwem dika ndi ome nchocha si madebe. Iji zuta ihe a turu n'ahia, anyi gbagidere ukwu n'atutu nnyocha utoasusu ewumewu iji nweta ezi nduzi n'ime nchocha a n'uzo bu di mma.

Edensibja

- Adewole, A.A.; Ubaidallah, M.B. & Muhammad,M. (2022). Morpho-Syntactic Study of Nominals in Hausa and English Languages. Retrived from *Research Gate Journal*. On 23rd january 2026.
- Anagbogu, P.N.; Mbah, B.M. & Eme, C.A. (2010). *Introduction to Linguistics*. Oka: Amaka Dreams.
- Anozie, C. (1999). *Lingwistiks Sayensi Asusu*. Enugu: Computer Edge Publishers.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. London: George Allen & Unwin Publishers.
- Chinagorom, L.C. (2023). *Uru Ezi Akanka n'Agumagu Igbo Ugbua (Comtemporary Igbo Stylistics)*. I.O Publishers, Owere.
- Chinagorom, L.C. (2024). *Igbo Ujundu.(Mbanye Igbo n'Ogo Igbo Ehirila Na-eche Ihu naNkwuruchim Igbo)*. Owere: Assumpta Press.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: Massachusetts: MIT Press.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dike, G.A. (2004). *Ndubata n'Omuṃu Lingwistiks Nkṓwa*. Owere: Chiuba graphics.
- Emenanjo, E.N. (1991). *Nchikṓta Asusu na Uṭṓasusu Igbo Izugbe*. Nigeria: Longman.
- Emenanjo, E, N. (2015). *A Grammar of Contemporary Igbo: Constituents, Features and Processes*. PortHacourt : M & J Grand Orbit Communication.
- Eneremmaḍu, E. (2013). *Phonetics and Phonology of English*. Owerri: Bcz Publishers.
- Ewelṓkwa, U. & Okafo, C.U. (2009). *Nhazi Asusu Igbo Maka Sinjo Sekṓndirj*. Onitsha: A.C. Global Publishers.
- Ezekiel, O.O.& Are, T.A. (2022). A Contrastive Analysis of Nominal Compounds in German and Igbo Languages. *International Journal of Humanities and Social Science*. Vol.12, No. 8, 57 - 66.
- Farinde, R.O. (2005). Nigerian Languages in Education and National Development. *Journal of Teacher Education*. 81, 19 - 24.

- Ikekeonwu. C.I. (1985). "Aspects of Igbo Dialectology: A Comparative Phonological study of Onicha and Central Igbo Dialects". *Journal of West African Languages*, vol.xv, 2.
- Ikekeonwu. C.I. (2001). *Igbo Language and Its Dialects: A Critical Appraisal. Ahiajoku Lecture*. Owerri.
- Maduagwu, G. O. (2012). Interrogative Constructions: A case for Content Questions in Igbo. *African Education Indices* 4. 1 Pp 24-38.
- Mbah, B. M. (2011). *GB Syntax. A Minimalist Theory and Application to Igbo*. Cross River:Association of Nigerian Authors
- Mmadike, B.I. (2017). *Selected Topics in Igbo Syntax*. Nkpor: Brystevand Publishers.
- Njoku, M.O. (2016). *Usoro Nsirimmebeokwu n'Olundi Mbanọ. Unpublished M.A. thesis, Imo State, Owerri, Department of Linguistics and Igbo*.
- Nwachukwu, P.A. (1987). *Igbo Questions: Movement and trace Mimeograph*:University of Nigeria Nsukka..
- Nwalozie, N.F. (2011). "Linguistics and Extralinguistics Criteria for Distinguishing Language and Dialect". *Nguputa semina maka Nzere M.A. Mahadum Naijiria, Nsukka*.
- Nwaozuzu, G.I. (2008). *Dialects of Igbo Language*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Ofodile, A. (2009). *Nkuzi Asusu Igbo N'uzo di Mfe. Ibadan* : Austin Modest Publishers
- Okafo, C.U. & Ewelukwa, U. (2012). *Nhazi Asusu Igbo Maka Ule Sinjo Sekondiri*. Onitsha: Global Publishers.
- Radford, A. (1988). *Transformational Grammar: A First Course*. New York : Cambridge University Press.
- Uwalaka, M. A. (1991). Wh-Movement in Igbo. *UCCL Working papers in Linguistics* 3.